

Шипко Дар'я
*студентка НаУКМА,
МП-2 Культурологія*

Українізація vs колонізація: культурно-політична ситуація в Україні 20-х років XX століття

Культурно-політична ситуація в Україні наприкінці 10-х — початку 20-х рр. XX ст., під час і після визвольних змагань 1917–1921 рр., указує на те, що національна спільнота України була вже достатньо сильною, щоб боротися не тільки за власну культурну ідентичність та історичну пам'ять, але й за власну державність. Усі спроби радянської влади стерти колективну пам'ять українців та «примирити» українську культурну ідентичність з російською, лишалися невдалими. Зрештою, сама ідея «братських народів» була ініціативою самих росіян, а точніше міфологемою і політичним інструментом експансії. Українська літературознавиця Віра Агеєва зазначає: «Україна й Росія розвивалися у полі тяжіння різних політичних культур і традицій; післямонгольська північно-східна Русь не толерувала й не приймала вартостей, принесених книжниками Києво-Могилянської академії, як і не хотіла визнавати та потверджувати шляхетські права й свободи, яких добивалися українці»¹¹.

Зазнавши поразки за прямого зіткнення російської ментальності з українською і спостерігаючи руйнівні наслідки політики воєнного комунізму, верхівка партії вдається до нового політичного курсу — політики коренізації (в Україні здобула назву українізації). Розпочата Леніним в Україні у 1923 році на XII з'їзді РКП(б) та завершена Сталіним у 1932 році, українізація виявилася своєрідним «троянським конем» для більшовицької влади. Маючи на меті схилити «неросійське» населення радянських республік на свій бік¹², московська верхівка вдалася до тактики тимчасового

¹¹ Агеєва В. П. За лаштунками імперії. Київ : Віхола, 2021. С. 17.

¹² У другому томі своєї книги «Сталін» Лев Троцький пригадував, що з 140 мільйонів населення РСФСР (виключаються Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, польські території) великороси складають не більше 75 мільйонів, решта ж — 65 мільйонів — складають не великоросійські національності.

«компромісу» задля досягнення глобальної мети — остаточне вкорінення радянської влади в неросійських республіках, проте зусиллями українських діячів, врешті, дискурс склався не на користь більшовиків і призвів до розквіту української культури. Українізація стала небажаним компромісом, адже «більшовики змушені були рахуватися з українським національним відродженням, могутній стимул якому дала українська революція»¹³. Окрім цього, така політика допомогла більшовикам швидко виявити та знешкодити національно налаштовані елементи, що потенційно загрожували радянській владі. Отже, українізація мала скерувати національні настрої у потрібний більшовикам бік соціалістичного будівництва, і в жодному разі — національній держави. Крім того, українізація виконувала іміджеву роль радянської влади на зовнішньополітичній сцені, показуючи українцям Західної України лояльність комуністичної партії до національної культури¹⁴.

Цікаво, що сам лідер жовтневої революції та теоретик більшовизму В. Ленін стояв на антишовіністських засадах і наполягав на визнанні рівноправ'я національних спільнот, вважаючи російський шовінізм — «пережитком дрібнобуржуазної ідеології». Він пише: «Російському великодержавному шовінізмові оголошую бій не на життя, а на смерть»¹⁵. Ленін вказував, що і сьогодні, особливо у великих містах, існує сильний прошарок російського міщанства, що є духовним спадкоємцем «десяти поколінь колонізаторів»¹⁶ на українських землях. Закономірно, що абсолютна більшість російських політичних та культурних діячів були виховані на зневажливому, а то й ворожому ставленні до українців.

У 1920-х роках у культурному просторі й далі панували стереотипні репрезентації українців як простакуватих чи брутальних селян, «підвладних спалахам шаленого та ірраціонального

¹³ Кондратюк К. РАДЯНСЬКА УКРАЇНА 20–30-Х РОКІВ ХХ ст.: СУЧАСНИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2013. Випуск 48. С. 250.

¹⁴ Історія України / Ю. Зайцев, В. Баран, Л. Войтович та ін. 3-є вид. Львів, 2002. С. 272–273.

¹⁵ Ямпольський К. Н. В. І. Ленін про Україну. К., 1957, // Український історичний журнал. 1957. № 1. С. 143–149.

¹⁶ Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ : Сучасність, 1968. С. 87.

націоналізму»¹⁷. Досить згадати лише одну з найпопулярніших російських п'єс пореволюційних років «Дні Турбіних» (1926) і улюблений роман Сталіна «Біла Гвардія» (1925) — обидва сумнозвісних українофобських твори авторства М. Булгакова. Російський письменник змальовує національний рух в Україні як «прикре, але минуще колективне безумство, про яке швидко забудуть», а українських революціонерів-петлюрівців як «варварську, антисемітську й культурно зубожілу масу»¹⁸. Показово, що диктатору та українофобу Сталіну не було рівних в політиці русифікації та колонізації України, а на XX з'їзді партії «вождь» шкодував, що «фізично не може вислати всіх українців на Сибір»¹⁹.

Європейський інтелектуал і філософ Вальтер Беньямін, мандруючи радянською Росією, мав змогу відвідати у Москві 14 грудня 1926 р. сумнозвісну п'єсу «Дні Турбіних», в якій він не побачив нічого, окрім «абсолютно огидної провокації»²⁰. Булгаков, так само як і інші російські діячі, переживав екзистенційні страх і тривогу через українських націоналістів саме тому, що вони не вписувалися в традиційну імперську свідомість та загрожували «єдиній і неподільній» російській ідентичності. Як зазначає дослідник Мирослав Шкандрій, «твори Булгакова про Україну можна вважати за спробу знову загнати джина в пляшку, реінтегрувавши тогочасні події до складу панівної й задовільної для нього культурної моделі»²¹.

Одним із таких проявів російського шовінізму на державному рівні в УРСР стала псевдонаукова теорія «боротьби двох культур», яку запропонували партійні лідери України, зокрема її ініціатор, другий секретар Д. Лебідь в 20-х роках у спробі запобігти українізації. Коріння теорії було покладено задовго до цього російським політичним діячем, філософом та істориком Петром Струве, який зазначав: «Великорос може бути культурним учасником національного життя й освіченою людиною, не розуміючи

¹⁷ Шкандрій М. В ОБІЙМАХ ІМПЕРІЇ: Російська і українська літератури новітньої доби. Київ : Факт, 2004. С. 332.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація?... С. 129.

²⁰ Шкандрій. В ОБІЙМАХ ІМПЕРІЇ... С. 336.

²¹ Там само. С. 336–337.

зовсім малоросійської мови, але “малорос”, який не опанував російської мови — анальфабет у національному й державному відношенні»²². Зміст цієї теорії полягає в культурній і цивілізаційній вищості Росії над «відсталою, селянською» Україною, що мало призвести до поглинання української культури. І хоча офіційно цю теорію засудили на XII партійному з'їзді 1923 р., московське керівництво було впевнене в тому, що українці самі охоче будуть переходити під патронат «великого брата», який, на їхню думку, беззаперечно мав вищу і прогресивнішу, «велику» культуру, а, отже, асиміляція «недолугих» українців мала відбуватися «природно».

Такий дискурс постійного підкреслення вищості та богообразності російського народу сприяв комплексу неповноцінності та меншовартості українців. Але більшість українських діячів усвідомлювали цю загрозу українській ідентичності та протестували проти однобічного зображення національного руху і проти принизливого ставлення до мови й культурних символів. У кінці 20-х розквіт української культури, її відродження починають згасати, Сталін бере курс на русифікацію та розпочинає репресії проти українських діячів: Відродження було приречено на розстріл.

Повертаючись до нашої метафори «троянського коня», аналіз політики 20-х років і, зокрема, процесу українізації показав, що вона призвела до непередбачуваних керівництвом компартії результатів і наслідків. 20-і роки позначені небувалим і вибуховим розвитком не тільки економічного сектору УСРР, але й мистецького українського «ренесансу», бурхливим і насиченим процесом пошуків модерної української національної ідентичності, гаслами «Геть від Москви» та цивілізаційним вибором «до Європи». Шукаючи шляхів утримання та утвердження влади, більшовики пішли на тимчасові поступки національному руху, таким чином, програма українізації збіглась у часі з політикою НЕПу, утворивши плідне підґрунтя для розквіту культури в Україні попри імперіалістичні амбіції та українофобію політики компартії.

²² Парахіна М. ТЕОРІЯ «БОРОТЬБИ ДВОХ КУЛЬТУР» — У ПОШУКАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРІОГРАФІЧНОГО КОНСЕНСУСУ (МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ ОДНІЄЇ КОНЦЕПЦІЇ) [Архівовано 30 жовтня 2017 у Wayback Machine.] // Український історичний збірник, Вип. 15, 2012.

Література

1. Агєєва В. П. За лаштунками імперії. Київ : Віхола, 2021. 360 с.
2. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? Київ: Сучасність, 1968. 264 с.
3. Кондратюк К. Радянська Україна 20–30-х років ХХ ст.: сучасний історіографічний дискурс // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2013. Випуск 48. С. 245–261.
4. Парахіна М. Теорія «боротьби двох культур» — у пошуках російсько-українського історіографічного консенсусу (минуле і сучасне однієї концепції) [Архівовано 30 жовтня 2017 у Wayback Machine.] // Український історичний збірник, Вип. 15, 2012.
5. Історія України / Ю. Зайцев, В. Баран, Л. Войтович та ін. 3-є вид. Львів, 2002. С. 272–273.
6. Шкандрій М. В ОБІЙМАХ ІМПЕРІЇ: Російська і українська літератури новітньої доби. Київ : Факт, 2004. 496 с.
7. Ямпольський К. Н. В. І. Ленін про Україну. К., 1957, // Український історичний журнал. 1957. № 1. С. 143-149.